

62.0290) T[omas] G.[arnet] H.[enry] J a m e s, *The Hekanakhte Papers and Other Early Middle Kingdom Documents*, New York, 1962. Ta pozycja nie pojawia się jednak w *Bibliografii*, podobnie jak nazwisko jej autora w *Indeksie*. Odwołuje się też do nieistniejących prac zbiorowych⁴³ lub przypisuje autorstwo prac zbiorowych jednemu autorowi, jak w wypadku *The Legacy of Egypt* (s. 49, przyp. 83), której redaktorem i autorem kilku tylko artykułów był John R. Harris⁴⁴.

Inny przykład niestaranności, to niedokładne podawanie nazwisk, np. 'Lex' (s. 438, przyp. 27) zamiast L e x a (tak, jak prawidłowo występuje w *Bibliografii* i *Indeksie*), niedokładne podawanie dat wydania (np. w omawianej pracy Lexy – poz. BA⁴⁵ 12170) rok 1935, zamiast właściwej daty 1925.

Niestaranności redakcyjnej dowodzą liczne błędy literowe (opuszczone, zbędne lub przestawione litery; często występuje niezgodność gramatyczna wyrazów w zdaniu).

Sięgając do pracy Wiesława Batora, miałem nadzieję, że Autor w pełni skorzysta z życzliwych uwag zawartych w recenzji Andrzeja Ćwieka i zajrzy do podanej przez niego literatury, a polski Czytelnik dostanie do ręki ciekawą i rzetelną książkę o religii egipskiej, jakich nigdy nie za wiele. Zawiodłem się, gdyż znaczna część tych uwag, zwłaszcza merytorycznych, została przez Autora zignorowana, a sam Recenzent jako egiptolog został potraktowany lekceważąco. Jest mi przykro, że muszę potwierdzić prawdziwość podsumowania wspomnianego Recenzenta pierwszego wydania tej pracy. To nadal prawdziwy chaos (eg. , tekst pełen uduźwień, błędów merytorycznych i nierzetelności badawczej, a wiedza Autora nadal jest niezgodna ze współczesnym stanem badań (mocno przestarzała); to książka, która w tej wersji nie powinna się nigdy ukazać.

Hieronim Kaczmarek
Uniwersytet Szczeciński

KAROL BIENIEK, SYSTEM PARTYJNY REPUBLIKI TURCJI W LATACH 1950–2011,
Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2013, str. 208

Jest wiele publikacji traktujących o Turcji oraz jej polityce zarówno zagranicznej, jak i wewnętrznej. Z uwagą jednak i zainteresowaniem zapoznałem się z książką autorstwa Karola Bi e n i e k a, który prowadzi badania naukowe w zakresie historii oraz polityki zagranicznej późnego Imperium Osmańskiego, polityki zagranicznej współczesnej Turcji i tamtejszego systemu partyjnego. Autor, jako jeden z niewielu polskich naukowców, pisze o systemie partyjnym Turcji oraz jego historii, stąd mój ukłon w jego kierunku. Po czasach Imperium Osmańskiego i przejęciu władzy przez partię Kemala Atatürka, turecki system partyjny uległ modernizacji i transformacji w wyniku wprowadzonych reform. W recenzowanej książce przedstawiono ewolucję wczesnej demokracji tureckiej kształtowanej w latach 1950–2011.

Z całym przekonaniem twierdząc, że podjęty w pracy problem – przemiany systemu politycznego – zasługuje na uwagę. Uwidocznienie swoistej europeizacji Turcji, mającej na celu pełną sekularyzację państwa, stanowi ciekawy aspekt dla czytelnika. Autorowi udało się w sposób klarowny przedstawić ważniejsze zmiany i wydarzenia w Turcji w wybranym przez siebie okresie.

⁴³ Przykład – na s. 439 przyp. 31: G. R o e d e r, *Der Ausklang der ägyptischen Religion mit Reformation. Zauberei, Und Jenseitsglauben*, w: *Die ägyptische Religion in Text und Bild*, Zürich 1961, t. IV zamiast Günther R o e d e r, *Der Ausklang der ägyptischen Religion mit Reformation, Zauberei und Jenseitsglauben, eingeleitet und übertragen*, Zürich und Stuttgart 1961, = *Die ägyptische Religion in Text und Bild*. Band IV.

⁴⁴ Także wskazane tu przez niego strony (57–291) są również „losowo” dobrane, obejmują bowiem kilka artykułów różnych autorów (Erik I v e r s e n (s. 55 (nie 57) –82, 170–196), John R. H a r r i s (83–111, 112–137), Alphonse A. B a r b (138–169), Jaroslav Č e r n ý (197–219), Georges P o s e n e r (220–256) i Ronald J. W i l l i a m s), z których tylko jeden (W i l l i a m s) pisze o związkach historycznych Egiptu i Izraela (257–290, a nie 291).

⁴⁵ Christine B e i n l i c h - S e e b e r, *Bibliographie Altägypten 1822–1946*, t. 1–3, Wiesbaden 1998.

Struktura książki jest klasyczna, czyli uwzględnia podstawowe zagadnienia związane z teorią, historią i praktyką tureckiego systemu politycznego. Praca składa się ze wstępu, ośmiu rozdziałów oraz zakończenia. W rozdziale pierwszym (*Ewolucja tureckiego systemu partyjnego w latach 1950–2011 w świetle koncepcji teoretycznych*) omówiono koncepcje systemu partyjnego, podziałów socjopolitycznych oraz typologii systemów partyjnych w naukowej literaturze europejskiej.

W kolejnym rozdziale (*Przejsie od systemu jednopartyjnego w wielopartyjny*) Autor omawia proces i przyczyny przejścia tureckiego systemu partyjnego z jedno- w wielopartyjny oraz wspomniany powyżej podział socjopolityczny. Podobna mi się, że K. Bieniek, pisząc o demokracji w Turcji, cytował słowa Maurice D u v e r g e r a „Obecnie Turcja jest najbardziej demokratycznym państwem na Bliskim Wschodzie, jedynym, które posiada realne partie polityczne, a nie feudalne klany, iluzoryczne grupy pobudzone przez garść intelektualistów lub fanatyczne sekty religijne” (s. 55).

W trzecim rozdziale (*Era rządów Partii Demokratycznej – 1950–1960*) Karol Bieniek opisuje zjawiska i procesy właściwe pierwszej, w rozumieniu autora, fazie ewolucji systemu partyjnego Turcji, tj. systemu dwupartyjnego, w którym głównymi graczami były kemalistowska CHP (Partia Ludowo Republikańska) oraz opozycyjna Partia Demokratyczna (Demokrat Partisi, DP). Analizie poddano kolejne zmiany programowe i wewnętrzne, jakich doświadczyły oba ugrupowania, wzajemne relacje między nimi, wyniki wyborcze Partii Demokratycznej, charakter jej rządów oraz przyczyny upadku tego ugrupowania, którego rządy zostały zakończone przez wojskowy zamach stanu.

W rozdziale czwartym (*Interwencja wojskowa i okres rządów wojskowych – 1960–1961*) przedstawiono interwencje wojskowe, które silnie determinowały rozwój tureckiego systemu partyjnego oraz wpływ armii, odgrywającej dużą rolę w Imperium Osmańskim i w Republice Tureckiej. Komitet Jedności Narodowej (Milli Birlik Komitesi, MBK) stworzył nowe instytucjonalne ramy funkcjonowania całego tureckiego systemu politycznego, tworząc chociażby nową ustawę zasadniczą. Autor w tym rozdziale omówił wpływ armii na politykę w latach 1950–1960.

Rozdział piąty (*Przywrócenie cywilnych rządów – od gabinetów koalicyjnych po samodzielne rządy Partii Sprawiedliwości*), w którym Autor analizuje drugą fazę ewolucji systemu partyjnego w okresie od 1961 do 1971 r., dotyczy jednocześnie kolejnego etapu funkcjonowania w Turcji systemu partyjnego umiarkowanie spolaryzowanego.

Lata 1971–1980, to czas, w którym turecki system partyjny ulegał transformacji w system demokratyczny, co K. Bieniek uwzględnił w rozdziale szóstym (*Od Memorandum 12 marca do wolnych wyborów – 1971–1973*). Omówiono w nim funkcjonowanie rządów pod bezpośrednim wpływem generalicji, które starały się wypracować nowe ramy instytucjonalne funkcjonowania systemu partyjnego. W dalszej kolejności przybliżona została koalicja partii CHP i MSP (Partia Ocalenia Narodowego). Interesującym i ciekawym momentem było zawarcie koalicji partii Atatürka (CHP) i religijnej partii MSP (ideologicznie bliskiej islamowi). Ich współpraca w 1974 r. w kwestii problemu cypryjskiego doprowadziła do podjęcia decyzji w sprawie użycia broni w tureckiej części wyspy. Autor co prawda wspominał o tym problemie, jednak uważam, że poświęcił mu zbyt mało uwagi, gdyż ma on duże znaczenie historyczne i wpłynął znacząco na ukształtowanie polityki w Turcji.

Od przewrotu wojskowego z 1980 roku do ponownego ukształtowania się systemu dwupartyjnego w roku 2002 – tak zatytułował K. Bieniek rozdział siódmy, wychodząc z założenia, że przejście tureckiego systemu partyjnego z fazy partii pseudo dominującej (okres 1983–1991) do przypadającej na lata 1991–2002 fazy systemu wielopartyjnego jest wyjątkowe, albowiem według Autora w odróżnieniu od kolejnych opisanych poprzednio etapów rozwoju, tym razem zmianie nie towarzyszyły wydarzenia o charakterze zewnętrznym. Zaznacza w nim wpływ armii i polaryzację ideologiczną elektoratu wraz z pojawianiem się nowych ugrupowań partyjnych i wzrostem ich znaczenia dla funkcjonowania systemu partyjnego w tym okresie.

Ostatni rozdział (*Era rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju 2002–2011*) trafnie nawiązuje do początkowej części pracy, ponieważ omawia stopniowe zmiany systemu partyjnego w Turcji. Rozdział ten opisuje zmiany po dojściu do władzy AKP (Partii Sprawiedliwości i Rozwoju). Po 2002 r. AKP, jako jedyna do tej pory partia w Turcji, objęła rządy bez zawiązywania koalicji. Zmilitaryzowany system kemalistowski został przez nią wyparty i zaczął się nowy rozdział w budowie tureckiego systemu partyjnego.

Struktura książki jest przejrzysta, układ podrozdziałów logiczny i chronologiczny. Dobór materiałów źródłowych niestety nieco rozczarowuje, co jest widoczne zwłaszcza w rozdziałach od trzeciego (s. 66) do końca książki. Pojawiają się tam w przypisach dwie książki Feroza A h m a d a: *Demokrasi sürecinde Türkiye (Hil Yayın, İstanbul 2007)* i *Modern Türkiye'nin oluşumu* (Kaymak Yayınları, İstanbul 2005). Feroz Ahmad napisał wiele książek i artykułów o modernizacji Turcji,

jednak nie jest jedynym prowadzącym badania w tej kwestii. Autor zbyt ograniczył swoje pole analizy, bazując na punkcie widzenia tego konkretnie uczonego, choć są inni badacze godni polecenia, jak chociażby Kemal Karpat i jego *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System* (Princeton University Press, Princeton 1959) czy William Hale – *Türkiye'de Ordu ve Siyaset: 1789' dan Günümüze* (Alfa Yayıncılık, İstanbul 2014).

Poza tym dobrze dobrana i obszerna literatura przedmiotu oraz liczne odwołania do materiałów źródłowych powodują, że omawiana praca stanowi jednak opracowanie rzetelne, a jednocześnie zachęca i inspiruje do dalszych badań w tym zakresie. Wartość publikacji podnosi także zaangażowanie Autora, który spędził rok w Turcji na Uniwersytecie Middle East Technical Uniwersytet w Ankarze na kierunku politologia i stosunki międzynarodowe.

W pracy użyto wielu tureckich słów, wyjaśniając ich znaczenie czasami w przypisach, a czasami w kontekście zdania. Dla czytelników polskich przybliżenie języka tureckiego stanowić może ciekawostkę i miły przerywnik w publikacji ściśle politycznej. Niestety wyjaśnienie niektórych słów tureckich, np. *paşa* (s. 72), nie oddaje właściwego sensu i wprowadza czytelnika w błąd. Podobnie jak zacytowany żart o Ismecie Pasy (s. 72) jest niezrozumiały dla osób nieznających języka tureckiego i tureckiej kultury. Instytut Języka Tureckiego znaczenie słowa *paşa* podaje jako: „W czasach Imperium Osmańskiego osoba pracująca w administracji i osoba wyższa rangą od pułkownika w hierarchii wojskowej”¹, „W czasach Republiki Turcji główny zwierzchnik wojskowy – generał”². Autor powinien wyjaśnić użycie tego słowa w odniesieniu do Ismeta Inonu (drugiego prezydenta Turcji), powołując się na jego tytuł wojskowy, ponieważ był on generałem³.

Muszę zaznaczyć, że jako Turek znający język polski nie miałem problemu ze zrozumieniem przemian zachodzących w systemie partyjnym Turcji opisanych w tej książce, jednak dla osoby czytającej ją pierwszy raz i nieznającej tematu może być ona nie do końca zrozumiała. Karol Bieniek mógłby wyjaśnić bardziej szczegółowo niuanse tureckiego słownictwa czy nazewnictwa, zamieszczając np. słownik terminów użytych w książce.

W recenzowanej publikacji zabrakło też dokumentów historycznych, archiwalnych i opracowań statystyk ze źródeł partyjnych. W przeglądzie wydarzeń mających duży wpływ na rozwój systemów partyjnych w Turcji Autor powinien położyć nacisk na sytuację na wyspie Yassıada (s. 110), która zajmuje w materiałach archiwalnych szczególną i ważną pozycję. Nie wykorzystał w pracy żadnych dokumentów prasowych ani zdjęć, które ukazują ogrom cierpienia związanego z rodzącą się demokracją. Materiały takie bardziej wiarygodnie potrafiłyby oddziaływać na czytelnika.

Należy wskazać też na wadę merytoryczną książki, jaką jest wzięcie pod uwagę tylko wyborów ogólnopolskich i pominięcie wyborów do władz lokalnych. Nie uwzględniono zależności regionalnej, a tym samym silnego powiązania wyborów lokalnych z aktualną konfiguracją władzy. Wynika to z faktu zróżnicowania etnicznego Turcji i regionalnej przewagi niektórych narodowości. Przykładem są tu np. Kurdowie mieszkający we wschodniej części Turcji, zwolennicy partii kurdyjskiej HDP (Ludowej Partii Demokratycznej) oraz partia Kemala Atatürka CHP odnosząca sukcesy w regionie Morza Egejskiego. Autor w większości korzystał z internetowych stron polsko- i turekojęzycznych, a więc pracy swej nie wsparł dokumentami z archiwów tureckich, co w efekcie końcowym zaowocowało niższą jej jakością merytoryczną i metodologiczną.

Mimo podniesionych tu uwag i potknięć uważam, że odbiorcą tej pracy powinni być nie tylko studenci stosunków międzynarodowych, turkologii i politologii, ale każdy, kto interesuje się tematyką turecką. Jakkolwiek nie jestem do końca przekonany, czy przyniesie ona czytelnikowi pełną satysfakcję i tym samym, czy będzie często cytowana w literaturze przedmiotu. Wskazana jest kontynuacja tego tematu przez autora z uszczegółowieniem aspektów, o których wspominałem, w kolejnej publikacji popularyzującej wśród polskich czytelników turecki system polityczny.

Ahmet Burak

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

¹ „Turk Dil Kurumu” 26.09.2006; Güncel Türkçe Sözlük. Pobrane z: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.551eb89ccd5ff9.18829902 [dostęp 3.04.2015].

² Ibidem.

³ Inonu Vakfı, *Biyografi*. Pobrane z: <http://www.ismetinonu.org.tr/index.php/biyografi> [dostęp 3.04.2015].